TANULMÁNYOK.

Magyar irodalmi hatás Shakespeare költészetében.

Írta: DÉZSI LAJOS.

A XVI. században nagy népszerűségnek örvendtek az emblémák. Már az előző században is jelentek meg ilyen gyüjtemények, de ekkor egész embléma-irodalom keletkezett. Az emblémáknak kivált az a formája lett népszerű, amelyben az emblémát egy költő a maga verses magyarázatával kíséri. Itt a művész, költő és könyvnyomda versenyeztek, hogy minél tetszetősebb művet bocsássanak ki. Hogy egy példára, amelyet mindenki ismer, hivatkozzunk, a Zrínyi eposzának díszcímlapja is ilyen embléma: a tengeren egy hajóban ülő vitéz s annak jelmondata: Sors bona, nihil aliud. A habok játékára bízott hajó jelképezi, hogy csak a jó szerencsétől függ az ember élete. Az már nem tartozik szorosan az emblémához, hogy szirének is vannak a tengerben, evvel a művész vagy tervező naív etimológiája jut kifejezésre, t. i. a Zrínyi nevet összefüggésbe akarta hozni az Odysseiában szereplő szirénekkel. Tökéletes XVI. vagy XVII. századi embléma úgy lett volna ez, ha még négy vagy nyolc sorban megmagyarázza egy költő, hogy mit jelent az embléma, annak jelmondata (ami rendesen elmaradhatatlan járulék), s kik az egyes alakjai? Mellékesen megjegyezzük, hogy Alciati embléma-gyüjteményének 1551-i kiadásában csakugyan van is egy ilyen embléma, avval a különbséggel, hogy itt az árbócfához kötözött Odysseus van, a hajóban nyugodtan ülő vitéz helyett.

E században ennek a most említett *Alciati Andrea*nak (1492—1551) *Emblematum libellus*-a tett szert nagy népszerűségre. 1522-ben Milanóban jelent meg először s azután se szeri se száma nem volt újabb meg újabb kiadásainak. Azt lehet mondani, hogy az embléma-irodalom klasszikus formáját Alciati teremtette meg. Természetesen lefordították franciára

(1536), németre (1542), spanyolra és olaszra (1549); bibliográfusok mintegy 150-re teszik kiadásai számát. Az is előmozdította terjedését, hogy az uralkodók, főemberek, nemesemberek, egyházi méltóságok, vitézek, írók, könyvnyomtatók stb. szintén választottak maguknak emblémát, sokszor címerükkel hozták ezt összhangzásba (heraldikus emblémák) s innen keresték azt ki, vagy ezek alapján kombináltak újat maguknak. Sőt volt külön szerelmi embléma-gyüjtemény is, bizonyára költők számára. Balassa egyik-másik költeménye, pl. mindjárt az első: Aenigma is, mintha ilyen embléma-kísérő vers volna. Természetesen Alciatinak sok utánzója akadt, akik közül Hadrianus Junius, Beza, Boissard, De Bry, Bocchius, Jovius, Reusner, Camerarius, Caelius (Emblemata sacra), az angoloknál a fordításokon kívül Whitney gyüjteménye híresedett el.

Egy magyar is beállott az utánzók sorába, akit hajlama, tehetsége, klasszikus műveltsége s könnyed latin verselése mintegy predesztináltak erre a szerepre. A nagyszombati születésű *Sambucus* vagy *Zsámboki János* ez (1531—84), aki tanulmányait Wittenbergben, Strassburgban és Olaszországban végezte, állítólag II. Alfonso ferrarai herceg nevelője s egyideig a bolognai egyetem tanára volt. Szenvedélyesen gyüjtötte a könyveket, kéziratokat és érmeket. Könyv- és kéziratgyüjteménye halála után a bécsi udvari (most nemzeti) könyvtárba került. A XVI. század egyik legnevesebb humanistája, aki nemcsak számtalan klasszikus kiadásaival szerzett magának hírnevet, hanem avval is, hogy azokat jórészben barátja, a világhírű Plantin, antwerpeni könyvkiadó rendkívül ízlésesen adta ki; továbbá, hogy amint levelezéseiből megállapíthatjuk, mások tudományos törekvéseit, szívvel-lélekkel, könyvkölcsönzésekkel, tanácsokkal és ajánlásokkal előmozdította. A híres orvosok életét is (arcképekkel illusztrálva, amelyek egy része képzeleti) megírta és kiadta. A latin költészetet ifjúkora óta lelkes buzgósággal művelte. Már 1555-ben, tehát 24 éves korában, kiadott egy kötetet Páduában latin verseiből „*Poemata*" címmel.

Alciati Emblema-ja sikerén felbuzdulva, Sambucus is írt egy embléma-gyüjteményt s az antwerpeni Plantin-céggel kiadatta. 1564-ben jelent meg *Emblemata* címmel s 171 emblémát foglal magában s 46 érem képe is van benne. Bennünket azért is érdekel, mert az éremképeket megelőzően egy Grolier János-

hoz, a francia király kincstárnokához intézett levele is olvasható, amelyben dicsekszik neki könyvtárával és ritka érdemeivel: a két bibliofil és éremgyüjtő tehát szerencsésen egymásra talált. Mindenik embléma felett címül egy jelmondat vagy erkölcsi igazság szolgál (pl. Mens immota manet; Voluptas aerumnosa stb.), alatta a keretbe foglalt kép s ez alatt 10—12—16-soros képmagyarázó latin vers. Nem minden kép illik be emblémának, illetőleg tágított értelemben minősíthető annak, pl. Nagyszombat címere (Tyrnaviae patriae meae arma), valamint a Sambucus-címer is egy-egy emblémául szolgál. A szerző a maga élete körülményeit is beleviszi a képbe, mint a magyarázó versbe is, pl. egyik képen Sambucust látjuk, amint vadászni megy két kutyájával (a Bombóval és Madellel; ez a Bombó arról lett híres, hogy egy művészettörténeti író a fametsző nevének nézte és csodálkozott rajta, hogy több metszete nem ismeretes); egy emblémát apjának Péternek, egyet sógorának, másokat híres magyaroknak: Istvánffinak, Dudithnak, Verancsicsnak, Forgács Ferencnek stb. és külföldi tudósoknak, Hadrianus Juniusnak, aki maga is embléma-költő volt, Raméenak, Manutiusnak stb. ajánl (l. ismertetését: Apponyi: Hungarica I. [1900], 380. sz.). E mű oly népszerű lett, hogy két év mulva új kiadásra volt szükség belőle s azután még 1569-ben, 1584-ben, 1599-ben (mindig Antwerpenben) megjelent, sőt 1567-ben francia fordítása is kikerült a sajtó alól. Ebben a könyvnyomtató Plantin Kristóf ugyancsak megdicséri Sambucust, az ő „gentilhomme" barátját, akihez hasonló liberális pártfogóját a művészettel vagy tudománnyal foglalkozóknak nem ismeri. Ebből a kiadásból a franciák is megtudhatták, hogy „Une ville est assise en la Hongrie, Que la vulgaire appelle Tirnavie", valamint Nagyszombat címerét is megismerhették (l. Apponyi id. m. 420. sz.). Ezt a sok kiadásban elterjedt embléma-gyüjteményt Sambucus verseivel együtt más emblémakiadók is felhasználták, így *többek között az angol Whitney* is, aki 1586-ban Leydenben adta ki a maga *„A choice of Emblemes..."* c. gyüjteményét.

Shakespeare figyelmét nem kerülték el az emblémák. Drámáiban sokszor idéz ilyeneket, a Velencei kalmár több részlete kész embléma-magyarázat; sőt egy helyen, a Perikles II. felvonása 2. színében egy lovagi tornával vagy „új udvar"-ral kapcsolatban egész csokrot köt emblémákból:

SIMONIDES: Dísz-tiszted az lesz, hogy kimagyarázd
Minden lovagnak tettit jelszavából.
THAISA: Meg is teszem becsület kedviért.

(Egy lovag jő, átlépdel a színen, pajzsát apródja a királyleánynak nyujtja át.)

SIMONIDES: Ki ez, ki itt először lép elé?
THAISA: Dicső atyám, ez spartai lovag;
És a cimerkép pajzsán: fekete
Aethiopi ember, nap felé nyuló;
A jelszó: *Lux tua vita mihi.*
SIMONIDES: Hőn szeret, ki tiednek tartja életét.

(A második lovag lépdel át.)

Ki másodiknak lép elénk, ki ez?
THAISA: Király atyám, ez a macedoni herceg;
Jelképe, melyet pajzsán visel,
Hölgytül legyőzött fegyveres lovag;
Spanyol a jelszó: *Piu por dulzura que por fuerza.*

(A harmadik lovag lépdel át.)

SIMONIDES: S a harmadik?
THAISA: Antiochiai;
Lovagfüzért hord cimerképeül.
Jelszava: *Me pompae provexit apex.*

(A negyedik lovag lépdel át.)

SIMONIDES: És a negyediké?
THAISA: Lefelé fordult lángú fáklya az;
Jelszó: *Quod me alit, me extinguit.*
SIMONIDES: Jelzi, mi nagy a szépség ereje:
Hogy lángra gyujt, de gyilkol is vele.

(Az ötödik lovag lépdel át.)

THAISA: Az ötödik: felhő övezte kéz,
Mely próbakőn megpróbált aranyat tart;
Jelige: *Sic spectanda fides.*

(A hatodik lovag lépdel át.)

SIMONIDES: S mi ez utolsó, melyet a lovag
Oly kecsesen nyujtott eléd maga?
THAISA: Úgy gondolom, hogy jövevény; a jelkép:
Száraz faág, mely csúcsán zöld csupán;
A jelszó: *In hac spe vivo.*
SIMONIDES: Csinos hasonlat:
Reméli ő, hogy gyászos helyzetéből
Még felvirulhat sorsa általad.

Green Henry „*Shakespeare and the emblem writers*“ (London, 1870) címmel egész kötetet írt Shakespeare emblémavonatkozásairól, melyet e cikkünkben mi is forrásként hasz-

nálunk. E kötetre boldogult nagy bibliofilünk, gróf Apponyi Sándor irányította figyelmünket; az ő könyvtárában megvolt s Hungarica c. katalógusa III. kötetében, melynek elejét még együtt rendeztük sajtó alá; egy rövid jegyzet olvasható is róla. Ez a Green kiderítette, hogy ezeket az emblémákat Shakespeare az embléma-gyüjteményekből ismerte és ismertette; csak a spanyol mottónak nem lelte meg az eredetijét, bár itt is utal rá, hogy közel áll hozzá Freitag egy emblémája (Moderata vis impotenti violentia potior), melynek illusztrációját — a szél és nap fogadását — gyermekkorunkból mindnyájan jól ismerjük. Szintén csak rokonait lelte meg az „In hac spe vivo" embléma-mottónak s utal rá, hogy a többi közt Sambucusnak is három emblémája foglalkozik a reménnyel (Spes certa, In spe fortitudo, Spes aulica), de egyik se egyezik vele szóról-szóra. Ez a megállapítás, valamint a spanyol mottó használata amiatt is érdekes, mert annak bizonysága, hogy Shakespeare a Whitney angol gyüjteményén vagy az angol fordításokon kívül másokat is felhasznált, olyanokat is, amelyekre még Green sem akadt rá. Hogy a Sambucust is felhasználó, sőt belőle metszeteket átvevő (l. pl. Green, 483. l.) Whitneyt Shakespeare menyire ismerte és használta, azt Green 18 lapra terjedő egybevetéssel mutatja ki.

Green ezeken kívül olyan *egyezéseket is talált, melyek Sambucust mutatják Shakespeare forrásának.* Van egy emblémája e felirattal: Μισάνθρωπος Τίμων. A kép Timont ábrázolja, amint leesett a körtefáról s ott találja meg két öreg a földön fetrengve. A latin vers így hangzik:

Oderat hic cunctos, nec se, nec amabat amicos,
Μισῶν ἀνθρώπους nomina digna gerens.
Hoc vitium et morbus de bili nascitur atra,
Anxiat haec, curas suppeditatque graves.
Quapropter cecidisse piro, fregisseque crura
Fertur, et auxilium non petiise malo.
Suauibus a sociis et consuetudine dulci
Qui se subducunt, vulnera saeua ferunt.
Conditio haec misera est, tristes suspiria ducunt,
Cumque nihil causae est, occubuisse velint.
At tu dum poteris, noto sociere sodali,
Subleuet ut pressum, corque dolore vacet.
Quos nulla attingunt prorsus commercia grato
Atque sodalitio, subsidiisque carent:

Aut dii sunt proprii, aut falsus peruertit inanes
Sensus, ut hos stolidos, vanaque corda putes.
Tu vero tandem nobis dialectica sponte
Donata, in lucem mittito, si memor es.

Green közölve e verset és ennek angol fordítását, megjegyzi, hogy az a jelenet, melyet e jelkép ábrázol, egy kertben történik és nagyon hajlandók vagyunk arra gondolni, hogy a képen balfelől az öreg Flavius jő zsörtölődni gazdájával. Majd azt is hozzáteszi, hogy „ha azt a bensőséges gyűlöletet, ami Shakespeare Timonját annyira jellemzi, hiányosan fejezi is ki a Sambucus rajza, *mégis ez szolgálhatott első anyagul a drámaalkotáshoz.* Sambucus nyelve és gondolata csaknem olyan ködös, mint egyik-másik modern filozófusunké, de Shakespeareben a mester veszi kezébe a valódi genius ecsetét s kontraszt és összhang, hibátlan rajz és arcképfestés által olyan festményt vet vászonra, mely színdús és természethű, tökéletes befejezettségű és merész koncepciójú".

Még több emblémára is rámutat Green mint közvetett vagy közvetlen forrásra. Ilyen az a szép kép, mely egy kocsihúzó kutyát s három ölebet ábrázol, melyek közül egy úrnője ölében szunnyad; ezt a képet Whitney is átveszi. Shakespeare V. Henrikben s Troilus és Kressidában emlékszik meg szelindekekről. Ugyancsak Sambucusnál van egy sikerült jelenetkép a királyról és udvari bolondjáról, ezt is átveszi Whitney, az ő másolója („copyst": így nevezi Green) s a kísérő szövegben a Shakespearetől is használt „motley coate" és „cockescombe" szavakkal él (Ahogy' tetszik; VIII. Henrik); sőt (Green szerint) Lear királyban a bolond a Whitney (tehát Sambucus) képe szerint van öltözve (I. felvon., 4. szín). Egy másik sambucusi embléma e mottót viseli: „Quae sequimur fugimus, nosque fugiunt". Whitney ezt a képet is átveszi, csak a keretet változtatja meg. Shakespeare is azt mondja a Windsori víg asszonyokban (II. felv., 2. szín):

A szerelem szerelmest árnyaként követ,
Követ, ha tőle futsz és fut, ha követed.

Love like a shadow flies when substance love pursues;
Pursuing that that flies, and flying what presues.

A vihartól hányatott hajó emblémája („Res humanae in summo declinant" mottóval) Sambucustól Whitneyhez is átke-

rült, igaz, hogy a többi emblémisták is használják; Shakespeare VI. Henrikben (V. felv., 4. jel.) és Troilus és Kressidában (I. felv., 3. jel.) mesterileg ugyanezt színezi ki, bár egy tengeri nép költőjének mindez anélkül is eszébe juthatott. Az árulás emblémáját, melyet Sambucus az 1564-i kiadásban apjának ajánlott, szintén átvette Whitney s a magyarázatban ő is használja az elefánthasonlatot, t. i. az elefántot úgy ejtik meg, hogy kivágják a fát, melyhez támaszkodik s akkor a földre zuhan. Ez emblémának Nunquam tuta fides feliratát is megtartotta Whitney, de belevette példának az áruló görög Sinon esetét is, melyet egyébként is gyakran emleget. Shakespeare figyelmét akár innen, akár másunnan szintén magára vonta Sinon s Lucreciában (Rape of Lucrece), VI. Henrikben (3. rész), Titus Andronicusban, Cymbelineben emlegeti. Green az „Industria naturam corrigit" feliratú Mercurius-képnél is megjegyzi, hogy Whitney Sambucustól vette át, de maga is utána teszi, hogy kevés egyezés van Shakespeare és az embléma-írók Mercurius-leírásában.

Sambucus szeretett vadászni, solymászni. Néhány emblémára magát rajzoltatta oda, amint vadászni megy. Természetes tehát, hogy a vadászatnak emblémáiban is helyet juttatott. Egy emblémája „Voluptas aerumnosa" felirattal a kutyáktól szétépett Actaeon esetét ábrázolja. Lehet, hogy a gondolatot Sambucusnak Alciati adta, akinek emblémái közt szintén megvan, de ez a kép váltig különböző és Whitney ugyancsak Sambucustól veszi át: ugyanazt a képet használja keretbe téve és más tanulsággal látva el. Shakespeare a Windsori víg asszonyokban, az Ahogy' tetszikben és Titus Andronicusban emlegeti. A mágnes leírása is megvan Sambucus egy vallásos vonatkozású emblémájában: „Mens immota manet" mottóval, leírja más fordulattal Whitney is: Shakespeare Julius Caesarban, a Szentivánéji álomban, Troilus és Kressidában, valamint Romeo és Juliában él vele, de nem merném állítani, hogy akár Sambucus, akár Whitney nélkül ne juthatott volna az eszébe, hogy a mágnest hasonlatul használja.

Van Sambucusnak egy érdekes emblémája „Partium τῆς οἰκουμένης symbola" felirattal. A keretes kép a föld mappáját ábrázolja s a leíró verses szöveg kifelejti Amerikát. Green megjegyzi, hogy Shakespeare geográfiája bár olykor hiányos, mégis terjedelmesebb, mint a Sambucusé, mert Ame-

rikát is emlegeti. De utánaveti, hogy a Sambucus mappájával egyezően, melyen három hegyfok: a Gibraltári, Jóreményfok és a Malaccai emelkedik ki, más esetekben Shakespeare sem vesz tudomást Amerikáról és összes nyugati szomszédjairól. Erre nézve Julius Caesart (IV. felv., 1. szín) idézi. De azt mondhatnánk, hogy talán azért teszi, hogy az anakronizmust elkerülje, habár nála vannak anakronizmusok.

Green hatást tulajdonít még Sambucus „Conscientia integra, laurus" feliratú, Whitneytől szabadon felhasznált emlémájának is és Shakespeare VIII. Henrikjét (II. felv., 2. szín), Viharját (III. felv., 3. szín) meg III. Richardját (V. felv., 3. szín) idézi erre nézve bizonyítékul.

Kétségtelen, hogy e hatások kimutatása egyik-másik helyen erőltetett, azaz Shakespeare írhatta azt, anélkül, hogy Sambucus megfelelő helyét olvasta volna, de az is kétségtelen, hogy több esetben a hatást nem lehet elvitatni. A közvetett, azaz a Whitney angol embléma-gyüjteményén keresztül való hatás pedig egyáltalán nem vitás, sőt meg vagyunk arról győződve, hogy ha Whitney művét a Sambucuséval még részletesebben egybevetné valaki (ami Greennek nem volt feladata), még több egyezést is találna. Az is kétségtelen, hogy habár Shakespeare a magyarokról oly kevéssé vett is tudomást, de azért magyar szellem is hozzájárult az ő rendkívüli szelleme gazdagításához.